

ФРАНЦИСКАНЦИТЕ ОТ БОСНА И ОСМАНСКАТА ПОЛИТИКА КЪМ КАТОЛИЦИТЕ В ИМПЕРИЯТА (XV – XVII в.)

Елмира Василева

Османската империя е етнически и конфесионално твърде разнообразна, като не малка част от нейните поданици са християни. Сред тях най-многобройни са изповядващите православието, а дялът на католиците е сравнително малък. Въпреки това, те също имат своето значение за културната многоликост на империята. Целта на този доклад е да проследи развитието на османската политика към католическото население в империята през първите два века от нейното съществуване (XV – XVII в.), като се постави специален акцент върху статута и значението на Босненската францисканска провинция.

Отношението на османските власти към християните се определя от шериатските предписания за статута на „хората на книгата“ – християни и евреи. Те получават правото да живеят в териториите, в които господства ислямът и да почитат своята религия. Срещу това поемат задължението да се подчиняват на ислямския закон, да плащат поголовен данък като форма на това подчинение и да се съобразяват с редица рестрикции. Те получават принижено положение на покровителствани хора (зимми) (Pegі 2001, 51). Юридическият статут на православните и католически поданици на империята не би трябвало да е различен. В същото време традиционно се приема, че османците дават по-големи права на православната църква, тъй като нейните ръководители са поданици на султана и това определя един вид по-привилегировано положение на православната общност спрямо католическата. За католиците като цяло се смята, че не се радват на добро отношение от страна на властите. Те изповядват религията на враговете – Венеция, Унгария, Хабсбургската империя и са ръководени от Папата, който се намира извън юрисдикцията на султана и често стои в основата на вражески спрямо империята инициативи.

Според една от теориите за статута на католиците под османска власт, те принадлежат към т.нар. арменски милет, макар и със

значителна автономия (Shaw 1976, 153). Всъщност, това твърдение е свързано с идеята, че в Османската империя още от самото начало съществува стройна система на разделение на поданиците по религиозен принцип, които образуват обособени, радващи се на автономия и ползващи се с определени права общности, наречени милети. Положението на всеки един султански поданик зависи от принадлежността му към един от тях, а ръководителите на съответната общност осъществяват контактите с държавните власти и носят отговорност за своите единоверци. Според тази теория, османците признават три основни немюсюлмански общности: на православно население, на арменците и на евреите. По отношение на християните основният ръководител е константинополският патриарх, който отговаря за православните поданици (рум милет), а другият е арменският патриарх, под чиято, ако не духовна, то поне политическа власт са поставени останалите християнски групи, които нямат собствен милет (копти, сирийски яковити, маронити, несторианци, грузинци, етиопци), в това число и католиците.

Тази теория търпи критика най-вече, поради наличието на множество дискуссионни въпроси по отношение на системата на милетите и съществуването на основателни съмнения относно нейното функциониране в завършен вид още от началния период на развитие на Османската империя (времето на Мехмед II (1451 – 1481)). Всъщност, от гледна точка на запазените документални свидетелства, знаем твърде малко за ранната история на основните „милети“, която до голяма степен е изградена върху митологии за обособяването на православната, еврейската и арменската общности. Свидетелствата за техните институции са шокиращо еднакви и при всички тях липсват доказателства за автентичност (Braude 1982, 72).

В съвременната историография се приема, че истинското изграждане на милетите като административни структури в Османската империя започва към средата на XIX в. В предходните столетия липсва унифицирана система и това, което традиционно наричаме милети представлява по-скоро съвкупност от еднородни в религиозно отношение общини (тайфи, джемаати) под ръководството на религиозните служители (Иванова 2006, 140). Въпреки че системата еволюира в продължение на векове, все пак големите религиозни общности още от самото начало получават някаква степен на автономия

в рамките на шериятската толерантност към немюсюлманите и за това можем да говорим за обособяването (независимо дали и колко са привилегирани) на православна, арменска и еврейска общности. Католиците така и не получават такъв общ статут поне до времето на Танзиматските реформи през XIX в., когато се създава истински католически милет. В периода XV – XVII в. очевидно липсва централизирана държавна политика спрямо тях и мястото им в Османската империя се определя от други фактори.

Според друга теория за статута на католиците в Османската империя, те винаги са разглеждани като чужденци от страна на властите и техните права са обект на договаряне с европейските страни, които ги покровителстват. Католическите общности под властта на султана обаче не са еднородни по състав и традиции. Някои от тях са съставени изцяло от временно пребиваващи чужденци, но не малка част се състоят от местни хора, изповядващи католическата вяра. Големи анклавни с католически поданици на Османската империя има в Босна, в хърватските и унгарските земи, по далматинското крайбрежие, в Северна Албания, и в бившите островни и крайбрежни владения на Венеция и Генуа, а също маронитите в Ливан и на един по-късен етап арменските униати в Киликия и Палестина. И чужденците, и не малка част от местните католици обикновено успяват да договорят гаранции за своята сигурност и свобода на вероизповеданието, като за целта получават специални документи от централната власт, наричани и в двата случая *ахднаме*. Според някои изследователи, това само по себе си е доказателство, че османските власти приемат своите католически поданици по-скоро като чужденци, за което говорят и използваните за тях наименования *франки и латини* (Kursar 2011, 60).

Легализирането на статута на католиците чужденци е свързан с т.нар. *аман* (милост, гаранция или позволение), който намира израз в издаването на *ахднамета* (капитулации). Концепцията за *аман* се прилага при даване правото за преминаване или временно пребиваване в земите на исляма на всеки, идващ от немюсюлманска страна. Срокът на действие на това разрешение е една година, според лунния календар, след което въпросното лице или група трябва или да напуснат страната, или да приемат статута на зимми заедно със съпътстващите го задължения. Единственото друго решение е да се удъл-

жи срокът на тяхното пребиваване посредством светско (тъй като чужденците, бидейки християни не са подвластни на ислямските закони) законово средство – *ахднаме* (Eldem 2006, 293).

Ахднаметата са вид османски харти, които обикновено се свързват със споразуменията, сключвани между Османската империя и европейските държави. Те обаче не отговарят напълно на представата ни за договор между суверенни страни. Ахднамето представлява едностранно обещание, дадено на подчинена или приятелски настроена общност. С ахднамето султанът се обвързва пред Бога да спазва даденото обещание и той не може да променя съдържанието му, докато другата страна продължава да спазва условията на споразумението, които по правило са свързани с гарантирането на лоялност и приятелско отношение (Inalcik 1991a, 21–22). Категорията ахднаме включва т.нар. капитулации. Така най-общо се наричат споразуменията с европейските страни, които регулират правното положение на чуждестранните търговци на територията на Османската империя. Подобни споразумения обаче регулират и васалните отношения с териториите, които минават под османска власт, но запазват своята автономия (Дубровник, Влашко, Молдова) (Dhaja 2009, 113). С тях също се легализира присъствието и дейността на немюсюлмански групи в земите под непосредствен османски контрол. Понятието по принцип се свързва основно с развитието на търговските отношения на Османската империя със западноевропейския свят и се е наложило разбирането, че те дават изключителни привилегии на тези чужденци, които успяват да се сдобият с тях. Всъщност, неговата етимология произлиза от латинското *capitulum* (глава, част от книга), просто защото тези документи са разделени на дялове или глави и няма нищо общо с подчинение. Наистина, те гарантират определени елементи на екстериториалност и полуимунитет, които не са достъпни за останалите османски поданици и особено за немюсюлманите (Eldem 2006, 293). Първопричина за тяхното издаване обаче е узаконяване пребиваването и дейността на определени общности в земите на исляма. Те продължават да се издават през целия период на съществуване на Османската империя и съдействат значително за увеличаване броя на западноевропейците в нейните територии (Заимова, 2010, 18–19).

Първата католическа общност, която успява да се споразумее с новите господари на Балканите и да си издейства редица привилегии е Дубровнишката република. Още през 1399 г. жителите на града се договарят с Баязид I, а през 1430 г. султан Мурад II (1421 – 1451) издава ферман, с който гарантира на дубровнишките търговци права за свободно придвижване и търговия в османските земи (Војовић 1998, 186–187). Султански фермани с привилегии за Дубровник са издавани впоследствие неколккратно, като съдържанието им в общи линии се заключава в следното: правото за свободно придвижване и търговия се гарантира срещу заплащането на митническа такса от 2%, както и на годишен трибут, чийто размер през 1442 г. е 1000 дуката злато, а впоследствие се увеличава; при наличието на спор между дубровничанин и мюсюлманин, той трябва да се разреши от кадията, т.е. от османската съдебна система; във взаимоотношенията между дубровнишките граждани османските власти не се месят (Војовић 1998, 190–194; 195–196; 201–203). Дубровник се смята за част от Османската империя (влиза в състава на Херцеговинския санджак), но в същото време се ползва с вътрешна автономия и има свои собствени управленски органи, като това важи и за многобройните колонии на републиката, разпръснати на Балканите и в Източното Средиземноморие. Имперските власти, без съмнение, третираат дубровничани като свои поданици (зимми), но в същото време те са и граждани на една автономна република, която в много отношения е самостоятелна (например, притежава правото да поддържа консули в чужди държави, да сключва договори с тях, а корабите ѝ да плават под собствен флаг).

Сред особените привилегии на дубровнишките колонии в османските земи се нарежда правото да имат собствена църква, свещеник и оградено гробище (Вечева 1981, 34). В колониите търговците сами уреждат и поддържат своята църква, както и осигуряват издръжката за свещеника от специален фонд, образуван предимно от дарения, помощи и такси, давани по различен повод от гражданите на републиката (Списаревска 1973, 78). Така чисто търговската дейност на Дубровник и получените в тази връзка привилегии, се оказва от изключително голямо значение за поддържането на една мрежа от католически църковни структури и съхраняване на католическия елемент на Балканите. В тази връзка републиката придобива важно

значение за политиката на Римската курия на Балканите. Не случайно със синодално писмо от 22 декември 1433 г. на дубровничани се разрешава да търгуват с “неверниците”, привилегия потвърдена впоследствие от редица папи, чиято цел е да се запази този католически оазис в Османската империя (Zlatar 1992, 151).

Друг емблематичен пример за католическа общност, която получава специални права от страна на османските власти, е генуезкият квартал на Константинопол Галата (Пера). Това е търговска колония, която е създадена през XIII в. и още оттогава се радва на редица привилегии, получени от византийските императори, много от които успява да договори и с новите господари на Балканите – османците. Обикновено в историографията се приема, че ахднамето на Галата е образец за всички следващи капитулационни споразумения на европейските страни. То се възприема за иновативно, представящо османския подход към немюсюлманските поданици на империята (Goffman 2002, 183). По време на превземането на Константинопол, жителите на Галата се съгласяват доброволно да предадат своята крепост и да се подчинят на Мехмед II Завоевателя, срещу което получават гаранция за живота и имуществото си. На 1 юни 1453 г. султанът издава в тяхна полза ахднаме, което им дава следните права (Inalcik 1991a, 18–19): свободно до изповядват своята религия; гарантира се животът им и собствеността върху тяхното имущество; свобода на придвижване по суша и море; освободени са от девширме, както и от всякаква ангария; получават гаранция срещу насилствено ислямизиране; получават правото да избират свое управление. Като задължение от тяхна страна, освен подразбиращата се лоялност към новата власт, се изисква още плащането веднъж годишно на поголовен данък харадж.

Търговският интерес отново е водещ мотив за сключването на това споразумение. Това, което интересува генуезците от Галата, е да си осигурят свобода на придвижването и по-специално свободен достъп до и от Черно море (Fleet 1999, 128). От своя страна, Мехмед II също има интерес да запази добрите отношения с тях. Подобно на Дубровник, той им гарантира не само сигурност и право на свободно придвижване в османските земи, но и известна политическа автономия – вътрешните дела на Галата се ръководят от един съвет, наречен *Magnifica Communita di Pera*. Интересното в случая е, че

ахднамето на Галата третира въпроса за правата и привилегиите на две отделни групи жители. Първата група е съставена от постоянното население на квартала, което се съгласява да плаща харадж и така се влива в редовете на зиммите – османски немюсюлмански поданици, които се ползват с определени права и имат съответните задължения по силата на шериятските предписания. Втората група са генуезките търговци, които само временно пребивават в Галата, но могат свободно да търгуват в османските територии, при условие че си плащат митническите такси. На тях също се дава аман, но те са подчинени на условията на сключените с Генуа капитулации и не се считат за османски поданици.

С относителна самостоятелност и привилегии в рамките на Османската империя се ползват и други подобни градове-комуни с предимно католическо население, най-вече в бившите венециански и генуезки островни и крайбрежни владения. Всъщност, Венеция е първата западна сила, която е пряко засегната от османската заплаха, но която, наред с военните действия, търси и други възможности за справяне със ситуацията. Ето защо, тя има най-големи традиции в получаването на капитулации (най-ранният договор с османците датира още от 1408 или 1409 г.). По силата на последвалите многобройни договори (капитулации), срещу задължението за плащане на годишен трибут, Венеция успява да договори в полза на своите граждани, намиращи се в империята (както и всички останали чужденци, които пътуват под венециански флаг) свободно пребиваване и търговия, освобождаване от данъци, както и правото да има свой представител в Константинопол (байло), под чиято юрисдикция са поставени венецианците в османските територии (Groot 2003, 587–595). Отношенията на републиката с Османската империя, обаче, са доста сложни и се характеризират с непрекъснатото редуване на мира с войната, поради което дадените привилегии на венецианците нерядко са ограничавани. В същото време някои от нейните бивши колонии, които минават под османска власт успяват да получат приемливи условия за съществуване под властта на султана. Такива например са Наксос и Цикладите (Slot 1982, 99). Определени привилегии получава и далматинският град Бар (Антивари), център на католическа архиепископия (Voškov 1977–1979a, 279–283).

Нов момент в развитието на османо-европейските отношения, в еволюцията на т.нар. капитулации и съответно в положението на католиците в империята настъпва с установяването на официални дипломатически контакти и подписването на споразумение между Високата порта и Франция. Тя е първата западна сила, която влиза в тесен контакт с Османската империя, без да е поставена в някаква форма на зависимост или да притежава свои територии под непосредствен османски контрол. При установяването на договорни отношения с дотогава смятаните за непримирими врагове на християнска Европа османци, френската монархия е движена най-вече от своите икономически интереси (да защити правата на своите търговци), които постепенно се преплитат със стремежа за политическо влияние и издигането престижа ѝ като защитник на Светите места и католиците в Османската империя. Франция е първата европейска сила, която претендира за покровителство над християните. Във венецианските капитулации от началото на XVII в. също се говори за покровителство над Светите места, но поради сложните си отношения с османците, републиката никога не успява да постигне френския статут на християнски закрилник.

Официални дипломатически отношения между Франция и Османската империя са установени по времето на Франсоа I (1515 – 1547) и Сюлейман Великолепни (1520 – 1566), като основна причина за търсения съюз между двете страни е общият враг в лицето на Хабсбургската монархия. През 1536 г. се стига до първото споразумение между тях, което наред с осъществяване на търговски обмен по суша и море, гарантира на френските поданици, пребиваващи в империята ред права като, например, освобождаване от ангария, харадж, аваризи и други данъци; правото да имат свои представители в Пера и Александрия, които да защитават техните интереси пред османските власти; да не са задължени да се явяват пред кадийския съд; гарантира се сигурността им, както и неприкосновеността на тяхната собственост; гарантира се тяхната религиозна свобода и се осигурява защита от насилствено налагане на исляма (Testa 1864, 15–23). Договорът стои в основата на развитието на османо-френските отношения и предлага модел за всички бъдещи споразумения.

На 18 октомври 1569 г. са дадени първите капитулации на Франция, с което се поставя началото на засиленото ѝ влияние в

Османската империя, както и на нейния протекционизъм над цялото католическо население в султанските владения, макар и това да не е изрично упоменато в конкретния текст. Оттук насетне френският посланик се превръща в ключова фигура за отношенията между католиците и властите. Той се грижи не само за закрилата на френските поданици, но и за представителите на католическото духовенство. Така например, когато някой епископ се нуждае от берат за своето назначение, той търси съдействието на френския посланик, който не само го осигурява, но нерядко плаща таксата за издаването му (Frazee 1983, 68). Под негова закрила са и католическите мисионери, чиято засилена дейност след Тридентските събори става възможна в голяма степен, благодарение на постигнатите от Франция договори. Капитулациите са подновявани през 1581, 1597 и 1604 г., като в последния от изброените договори специално място се отделя на френската закрила над католическото духовенство в Светите места (Testa 1864, 141–152). Това право на протекция превръща Франция (поне в собствените ѝ очи) в единствен закрилник на християните (католиците) в Османската империя и покровител на Божи гроб. Със следващите капитулации (подновени са през 1614, 1618 и 1673 г.), този статут на френската монархия се затвърждава и тя става наистина важен фактор за политиката на империята спрямо католическото население.

Наред с Франция, от началото на XVII в. право на покровителство над християните се дава и на другата голяма европейска сила, пряко заинтересувана от съдбата на Османската държава – империята на Хабсбургите. След продължителната война на Свещената лига срещу османците (1593 – 1606), през 1606 г. се стига до подписването на Ситваторокския мир (Мантран 1999, 169). През 1616 г. в Прага е сключена допълнителна конвенция между император Матиас Хабсбург (1608 – 1619) и султан Ахмед I (1603 – 1617). По силата на това споразумение (имащо характера на капитулация), изповядващите католическата вяра християни, техните свещеници и монаси получават правото свободно да изпълняват своите ритуали и да строят църкви като се гарантира тяхната сигурност и необезпокоявана дейност (Testa 1864, 26). Частта от конвенцията, третираща положението на католиците (чл. 7) се повтаря във всички следващи споразумения и е променена едва в Карловацкия мирен договор от 1699 г.

Наред с разгледаните дотук католически общности в империята, много интересен е случаят с босненската францисканска провинция, която по мнението на мнозина се оказва единствената католическа институция, официално призната от османските власти. Нейният, често определян като привилегирован статут в рамките на империята, също се дължи на издадено от Мехмед II ахднаме. Според традицията, босненските францисканци са дарени с тази висока султанска почест, поради лоялното поведение, възприето от кустоса на Босненската кустодия и гвардиан на манастира във Фойница Анджело от Врхбосна (наречен впоследствие Звиздович) (1420–1498). Той се среща през 1463 г. с османския владетел Мехмед II край неговия лагер в Милодраж (намиращ се между Фойница и Високо). В резултат на тази среща, османският владетел издава ахднаме в полза на францисканците.

Митологията около неговото издаване и автентичност е голяма. Дълго време се смята, че оригиналът на този важен документ се съхранява в манастира във Фойница и всички изследователи францисканци не поставят под съмнение оригиналния му произход. Критичното му изследване обаче показва, че Фойничкото ахднаме е фалшификат, създаден в много по-късен период (Šabanović 1949, 207–208; Voškov 1977 – 1979b, 102). Въпреки това, в съвременната историография не се оспорва автентичността на неговото съдържание и като водеща се е наложила тезата, че макар и да не е запазен историческият документ от 1463 г., то дадените привилегии са потвърждавани впоследствие от различни представители на османската власт, което следва да покаже, че съдържанието му е оригинално (Вагун 2003, 144).

Относно причините за издаването на подобен документ от Мехмед II в полза на босненските францисканци, може да правим само догадки, доколкото не съществуват запазени документи, описващи мотивите на двете страни. Всъщност, след унищожаването на средновековната босненска държава францисканците, попаднали под османска власт, бързо възприемат лоялен подход към новите господари. Според някои изследователи причината за това е, че са силно възмутени от бездействието на християнските владетели и неспособността на папата да помогне на Босна (Orsolić 1996, 167). Осъзнавайки силата на Мехмед II, те доброволно се споразумяват с него

(получават ахднаме), с което го признават като свой владетел и срещу това получават свобода да изповядват своята вяра и да продължат своята дейност. В тази връзка се възвеличава личността и делото на Анджело Звиздович, който според една съвременна интерпретация, и днес може да служи като парадигма за живот и управление – за това как може да остане в Босна като католик и като хърватин и как може да запази и родината, и вярата, и народността, и културата (Vrgoč 2007, 7).

Всъщност когато османците достигат до Босна и пред тях се изправя въпросът за решаване статута на босненските францисканци, те вече имат съвсем не малък опит в решаване на подобни казуси в отношенията им със завладени християнски общности. Като правило основният принцип е практическият – проявява се толерантност с оглед развитието на Османската държава. Така например, още преди окончателното унищожаване на Византийската империя, във вече завладените земи новата османска власт назначава митрополити (Inalcik 1991b, 415). Тази политика достига своя връх по времето на Мехмед Завоевателя. Най-емблематичните събития, илюстриращи това твърдение са даряването на привилегии на жителите на Галата и признаването на Константинополската църква. Докато в първия случай Галата се предава доброволно и според установените традиции, жителите получават право да се споразумеят за вътрешна автономия и религиозна свобода, то с константинополската църква нещата съвсем не стоят по този начин. Константинопол е завладян със сила след продължителна обсада и не би трябвало на населението му да се правят отстъпки. Въпреки това, Мехмед II нарушава традицията, като признава правото на съществуване на православната църква и гарантира определени права. Прави го вероятно от чисто практични съображения, тъй като основна негова задача е възстановяването на опустошения и доста обезлюден град, определен да бъде столица на новата империя. Освен това, църквата се оказва доста удобна за новата власт институция и представлява един готов административен механизъм, който може рационално да бъде използван (Тодорова 1997, 53).

Ако приемем, че правенето на отстъпки спрямо покореното население, с оглед постигането на по-висши цели и развитието на империята, е характерният модел на управление на Мехмед II, то

напълно вероятно е да са подобни и подбудите му за даването права на босненската францисканска провинция. По времето на османското завоевание в босненските земи се намират едни от най-забележителните рударски центрове, чието население е преимуществено католическо и силно обвързано със своите францискански духовници (Džambo 1991, 200). Османската власт се нуждае от стабилност и от съхраняване на икономическите и военни възможности на региона. Ето защо, издаването на ахднаме на францисканците може да се изтълкува като средство за приобщаване на местното католическо население към империята, както и като мярка срещу обезлюдяването на цели области и преминаването на население в земите под християнска власт.

Не без значение е и традиционното отношение на исляма към монасите, което по принцип е толерантно. Според мюсюлманската традиция, която датира от времето на Пророка, владетелят гарантира защита на християнските манастири (Zachariadou 2001, 140). Както изглежда, този принцип не е пренебрегнат и в Османската империя, където манастирите и монасите (независимо дали са православни или католически) имат специален статут. Той обаче варира значително в различните райони и зависи най-вече от два фактора: начинът, по който монасите от даден манастир са приели ислямското управление по време на завоеванието и статутът, който са имали през византийско-славянското Средновековие, възприет в някаква степен в османската администрация (Кил 2002, 126).

Конкретно за района на Босна и Херцеговина съществува и още един твърде вероятен фактор, който би могъл да окаже съдействие за придобиването на привилегирован статут на босненските францисканци. Става въпрос за евентуалното влияние, което биха могли да имат повече или по-малко издигнати личности, приели исляма. Всъщност, проблемът за процесите на ислямизация в Босна и Херцеговина е един от най-дискуссионните, твърде политизиран и дори митологизиран. Без да се спираме подробно на различните теории за произхода на местното мюсюлманско население, ще отбележим само, че една от основните традиционни концепции (имаща своите поддръжници до днес) е за масово приемане на исляма непосредствено след унищожаването на Босненското кралство, което се обяснява с принадлежността на неговото население към средновековната

еретическа Босненска църква, преследвана от официалните християнски институции. В съвременната наука обаче като цяло се приема, че ислямизацията в Босна и Херцеговина не е еднократен акт, а напротив – доста продължителен процес, върху който влияние оказват много и разнородни фактори. Въпреки това, без съмнение босненски ренегати има още в първите години на османското напредване в западните Балкани. Те приемат исляма и османска служба и може би по един или друг начин успяват да повлияят на съдбата на родните си земи. Съществуват данни за немалко подобни истории на Балканите като цяло и конкретно от региона. Така например, в избора на константинополски патриарх се намесват активно богати гръцки архонти, някои ислямизирани, други – не, но заемащи държавни постове (Zachariadou 1998, 119–133). Относно обдаряването с привилегии на Дубровнишката република от страна на османските власти пък се приема, че важно значение за това има присъствието на членове на балканските християнски династии в османския двор (Vojović 1998, 14). Най-известните сред тях са Оливера, дъщеря на княз Лазар и съпруга на Баязид I, както и Мара, дъщеря на деспот Джурад Бранкович и съпруга на Мурад II, която запазва своето влияние чак до времето на Баязид II. В тази поредица особено любопитна е личността на Стефан Вукчич-Косача (син на херцога Стефан Вукчич), който приема исляма, става зет на султана и по-късно велик везир под името Ахмед паша Херцегзаде Херцегович (Атанасовски 1979, 189–219). Емблематичен е и случаят с възстановяването на Печката патриаршия през 1557 г., което по всеобщо мнение се дължи най-вече на застъпничеството на родения в Босна бъдещ велик везир Мехмед Соколович (1565 – 1579). Наред с него, съществуват сведения, че това се дължи и на намесата на друг издигнат местен ренегат – великия везир Рустем паша (1555 – 1561) (Тричкович 1980, 66).

По аналогия твърде е възможно такъв да е случаят и с босненските францисканци и те да дължат своето привилегировано положение на някой местен конвертит, който успява да се издигне до висок служебен пост в османската йерархия. А такива очевидно не липсват. Освен това, в първите десетилетия на османска власт в Босна се допускат представители на местната върхушка до служебни позиции и без да приемат исляма. Така например е известно, че двамата братя на Анджелио Звиздович княз Домша и княз Милутин заемат

държавни длъжности в босненския санджак (Mandić 1982, 192). Примери за ислямизирани местни хора, които поддържат връзка със своите земяци, запазили християнската религия, могат да се дадат и от по-късно време. Всъщност в босненските територии често в отделните семейства един до друг живеят мюсюлмани, католици и православни. Немалко са случаите на босненски францисканци, чиито роднини са мюсюлмани и които нерядко се възползват от тяхната помощ за разрешаване на един или друг проблем.

Ахднамето, съхранявано в манастира във Фойница (ако приемем, че то представлява реконструкция на оригиналния документ) е издадено в полза на францисканските духовници и им гарантира правото да ползват своите манастири и проповядват свободно, а освен това, се допуска да имат посетители от чужбина (Матасови' 1930, 103; Šabanović 1949, 201–205). Приема се, че посредством ахднамето и документите, които го потвърждават впоследствие се легализира присъствието и дейността на францисканците сред католиците в Османската империя (Džaja 2009, 115). То е основният юридически документ, на който те се позовават през вековете, за да защитават своите права, включително и в споровете им с православно духовенство. Ето защо, негови преписи се съхраняват във всеки един от францисканските манастири в Босненската провинция (Jurišić 1972, 195).

Босненското ахднаме се различава съществено от дадените на Галата и Бар, например. То гарантира религиозна свобода на францисканците, но не третира други въпроси (например за освобождаване от данъчни задължения) и само по себе си не изяснява характера на техния статут. Освен това, правото на свободно изповядване на собствената им религия не се прехвърля автоматично върху католическото население в Босна. Това създава известни затруднения за духовенството и впоследствие то често трябва да доказва пред османските власти, че подопечното му население е различно от православно и православно църква не може да има претенции за събирането на данъци от него, както и за каквато и да е форма на духовно попечителство.

Трябва да се отбележи, че в някои случаи в османски документи се използва понятието *френк* за обозначаване на католическото население в Босна и неговите францискански свещеници (Матасови'

1930, 115, 123). По принцип в османската практика понятието е широко употребявано и се използва за всички европейци, пребиваващи по една или друга причина в империята (търговци, дипломатически представители и др.). Използването в босненския случай определено цели да подчертае принадлежността на това население към друга религия, различна от православието. От друга страна обаче, това може би означава, че босненските францисканци са третираны понякога по-скоро като чужденци от страна на властите, отколкото като поданици на империята. Интересно е, че когато пред францисканците от Босна се изправи проблем, който може да бъде решен на местно ниво, те обикновено действат самостоятелно и влизат в директен контакт с представителите на властта. Всъщност, с течение на времето и в резултат на поддържането на тесни отношения с османците, те разработват добра стратегия за оцеляване, опознавайки добре системата за даване на подкупи и получаване на облаги (Тот 2008, 27). Когато се налага да получат одобрение от Високата порта (за потвърждаване на привилегии или разрешаване на спорове с православно духовенство), се налага да се възползват и от чужда помощ. Понякога в Истанбул отиват нарочни пратеници на босненските францисканци, а от 1635 г. те дори вече имат свои постоянни представители, резидиращи във францисканския манастир в османската столица (Jelenić 1918, 110). Нерядко обаче разчитат на посредничеството на различни светски лица, най-често на дубровнишки търговци, но също така и на чужди дипломатически представители (венецианския байло, френския и австрийския консул).

Трудно е да се направи едно генерално заключение относно статута на османското католическо население. В империята няма единна католическа общност с общ ръководител и в най-добрия случай всяка една от тези групи е възприемана от властите като отделна тайфа или джамаат. Липсата на универсален католически представител е сред главните причини за отсъствието на единна държавна политика, приложима във всички случаи и за това всяка католическа общност самостоятелно договаря условията, при които може да съществува под властта на исляма. Важен фактор за отношението на османската власт към католиците е и развитието на европейско-османските отношения, които преминават от почти пълен антагонизъм в началния период на османското проникване в Европа до

търсене на възможности за търговско и дори политическо сътрудничество. Всичко това определя наличието на голямо разнообразие от структури и множество „частни случаи“. Въпреки това, на територията на Османската империя могат да се разграничат два основни типа католически общности:

- османски католически поданици със статут на *зимми* (гражданите на Дубровник, Галата, Бар, Хиос, Наксос и др.);
- чужденци (търговци, дипломатически представители, католически мисионери).

Поставените в първата група католици би трябвало да се подчиняват на общите (шериятските) условия за съществуване в земите на исляма. Както видяхме обаче, това също подлежи на договаряне и в някои случаи те могат да се приемат за поданици със специални привилегии, като те невинаги са еднакви за различните общности. Обикновено важно условие за получаване на привилегии и това което обединява всички тези групи, е че те се предават доброволно по време на османското завоевание. Тези, които се възприемат като чужденци от страна на властите, като правило са освободени от данъчни задължения. Уникалното в техния случай е, че се нарушава шериятската традиция за даване на аман за срок от една година, а този срок бива удължаван по силата на дадените на техните страни ахднамета. Всъщност, положението им в империята на практика зависи от развитието на отношенията на тяхната родна страна с османците, но като цяло тези чужденци имат привилегирован спрямо обикновените поданици статут.

Мястото на босненските францисканци в тази схема, без съмнение, е в първата група. Тяхното положение обаче, е уникално, доколкото босненската францисканска провинция се оказва единствената официално призната от османските власти католическа институция, която осигурява душепастирската грижа за най-голямата и компактна католическа общност на територията на империята. Ето защо, босненското ахднаме се различава от останалите. То, всъщност, гарантира правата на тези духовници да осъществяват своята дейност. С течение на времето тези права нерядко са оспорвани, поради различни причини. Така например, много важен за францисканците проблем е сериозната конкуренция в лицето на православно духовенство и опитите на православната църква да ги постави под своя юрисдикция.

В тази своя борба за църковна еманципация, те понякога разчитат и на покровителството на чуждестранните дипломатически представители, които им осигуряват закрила, подобна на всички останали католически мисионери и всъщност те се възползват от клаузите на европейските капитулации, свързани с религията. В крайна сметка, босненските францисканци се оказват с двойствен статут – те са католически духовници, поданици на султана, които обаче понякога са третираны като чужденци. Всъщност, в повечето случаи те успяват да се пригодят към наличните условия и да извършват успешно своята пастирска и проповедническа дейност в условията на друговерско управление, което, без съмнение, има изключително важно значение за съхранението на католическия елемент в подопечните им земи.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасовски 1979:** В. Атанасовски. Пад Херцеговине. Београд, 1979.
- Вечева 1981:** Е. Вечева. Търговията на Дубровник с българските земи XVI–XVII в. С., 1981.
- Заимова 2010:** Р. Заимова. Франция и Босфора: пътешествия, книжина, словесни и визуални образи (XVI – XVIII в.). София, 2010.
- Иванова 2006:** С. Иванова. Преди да се роди българският милет. – В: Държава и църква – църква и държава в българската история. Сборник по случай 135 години от учредяването на българската екзархия. София, 2006.
- Мантран 1999:** История на Османската империя под редакцията на Робер Мантаран. София, 1999.
- Кил 2002:** М. Кил. Изкуство и общество в България през турския период. София, 2002.
- Матасовић 1930:** Ј. Матасовић. Фојничка регеста. – Споменик Српске кралевске академије, 1930, № 67.
- Списаревска 1973:** Ё. Списаревска. За правния режим на дубровничките колонии в българските земи под османско владичество (XV – XVI в.). – Исторически преглед, 1973, № 2, с. 76–93.
- Тодорова 1997:** О. Тодорова, Православната църква и българите XV – XVIII век. София, 1997.
- Тот 2008:** И. Г. Тот. Българско участие в католически мисии из Унгария и Трансилвания през XVII – XVIII в. Документи от Архива на Светата конгрегация за разпространение на вярата – Ватикана 1637 – 1716 г. София, 2008.

Тричковић 1980: Р. Тричковић. Српска црква средином XVII века. – Глас САНУ. Одљење историјских наука и уметности, 1980, № 2, с. 60–164.

Barun 2003: А. Barun. Svjedoci i uitelji – Povijest franjevaca Bosne Srebre. Sarajevo, 2003.

Biegman 1967: N.H. Biegman. The Turco-Ragusan Relationship: according to the firman of Murad III, 1575 – 1595, extant in the state archives of Dubrovnik. Mouton, 1967.

Bojović 1998: В. Bojović. Raguse et l'Empire Ottoman (1430 – 1520). Les actes impériaux en vieux-Serbe de Murad II à Selim Ier. Paris, 1998.

Boškov 1977 – 1979a: V. Boškov. Ahd-nama Murata III stanovnicima Vara iz 1575. Godine. – Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине, 1977 – 1979, XXVIII – XXX, с. 279–283.

Boškov 1977 – 1979b: V. Boškov. Pitanje autentičnosti Fojničke Ahdname Mehmeda II iz 1463. godine. – Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине, 1977 – 1979, XXVIII – XXX, с. 87–105.

Braude 1982: В. Braude. Foundation Myths of the Millet System – In: В. Lewis, В. Braude. Christians and Jews in the Ottoman Empire. Vol. 1. London-New York, 1982, 69–88.

Džaja 2009: S. Džaja. Fojnička Ahdnama u zrcalu paleografije, pravne povijesti i politike: Kontekstualizacija Ahdname bosanskih franjevaca. – Bosna Franciscana, 2009, № 31, 103–128.

Eldem 2006: E. Eldem. Capitulations and Western trade. – In: F. Surayya (ed.). Cambridge History of Turkey. Vol. 3. The Later Ottoman Empire 1603 – 1839. Cambridge University Press, 2006, 283–325.

Fleet 1999: K. Fleet. Europe and Islamic trade in the early Ottoman state. The merchants of Genoa and Turkey. Cambridge University Press, 1999.

Frazer 1983: Ch. A. Frazer. Catholics and Sultans. The Church and the Ottoman Empire. London, 1983.

Goffman 2002: D. Goffman. The Ottoman Empire and Early Modern Europe. Cambridge University Press, 2002.

Groot 2003: A. H. de Groot. The Historical Development of the Capitulatory Regime in the Ottoman Middle East from the Fifteenth to the Nineteenth Centuries. – Oriente moderno, 22 (83) 2003, 575–604.

Inalcik 1991a: H. Inalcik. Ottoman Galata 1453 – 1553. – In: E. Eldem (ed.), Première rencontre internationale sur l'Empire ottoman et la Turquie moderne, Paris, 18–22 janvier 1985 : 1. Recherches sur la ville ottomane: La cas du quartier de Galata. Istanbul-Paris, 1991, 17–116.

Inalcik 1991b: H. Inalcik. The Status of the Greek Orthodox Patriarch Under the Ottomans. – Turcica – Revue D'Etudes Turques, 1991, 407–435.

Jelenić 1918: J. Jelenić. Spomenici kulturnoga rada Bosanskih Franjevaca (1437 – 1878). – Starine JAZU, 36, 1918, 81–162.

Jurišić 1972: K. Jurišić. Katolička crkva na biokovsko-neretvansko području u doba turske vladavine. Zagreb, 1972.

Kursar 2011: V. Kursar. Bosanski franjevci i njihovi predstavnici na osmanskoj Porti. – Prilozi za orijentalnu filologiju, 2011, № 60, 371–408.

Mandić 1982: D. Mandić. Bosna i Hercegovina. III sv. Etnička povijest. Toronto-Zürich-Roma-Chicago, 1982.

Peri 2001: O. Peri. Christianity Under Islam in Jerusalem. The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times. Brill-Leiden-Boston-Köln, 2001.

Šabanović 1949: H. Šabanović. Turski dokumenti o Bosni iz 2. polovice XV st. – Историско-правни зборник, 1949, № 2, 177–208.

Shaw 1976: St. J. Shaw. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. 1. Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280–1808. Cambridge University Press, 1976.

Testa 1864: Ignace de Testa. Recueil des traités de la Porte ottomane avec les puissances étrangères depuis le premier traité conclu en 1536, entre Sullyman I et François I, jusqu'á nos jours. T. 1. Paris, 1864.

Vrgoč 2007: M. Vrgoč. Duhovni stupovi Bosne Srebrene. Sarajevo – Zagreb, 2007.

Zachariadou 1998: E. Zachariadou. Les notables laïques et le patriarcat oecuménique après la chute de Constantinople. – Turcica, 1998, № 30, 119–134.

Zachariadou 2001: E. Zachariadou. Monks and Sailors Under the Ottoman Sultans. – Oriente Moderno. Nuova serie, 20 (81), 2001, 139–147.

Zlatar 1992: Z. Zlatar. Our Kingdom Came: The Counter Reformation, the Republic of Dubrovnik, and The Liberation of The Balkan Slavs, New York, 1992.